

Fryderyk Zalewski

HISTORYCZNA ZMIENNOŚĆ PARTII CHŁOPSKICH I INSTYTUCJONALIZACJA RUCHU LUDOWEGO PO 1918 ROKU

Wprowadzenie

Rok 1918 nie wydaje się najwłaściwszą cezurą dla oceny zaangażowania politycznego polskich chłopów. Z przeglądu publikowanej na ten temat literatury wynika, że pierwsze formy polityzacji chłopów oraz „kwestia chłopska” w Polsce pojawiają się w latach osiemdziesiątych XIX w., czego przejawem jest działalność bardziej świadomych członków elit czy też pojawienie się grup prekursorskich późniejszych partii politycznych. Te ostatnie nabiorą większego znaczenia dopiero po 1918 r., kiedy wybory powszechne obejmą całą dorosłą ludność Rzeczypospolitej Polskiej. Już zresztą w 1995 r. Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL) świętowało stulecie ruchu chłopskiego, odnosząc się do powstania w Galicji pierwszej grupy o tej nazwie, co miało związek z ówczesnymi wyborami parlamentarnymi¹. Rzetelna ocena polityzacji chłopów, której wyrazem są reprezentujące ich partie chłopskie, wymaga więc wzięcia pod uwagę całego okresu rozpoczynającego się w roku 1895.

Jeżeli jednak uznamy tę graniczną datę nie za dodatkową trudność, lecz raczej za okazję pozwalającą dokonać pierwszego przybliżenia badanej problematyki, to wskazanie roku 1895, choć odwołuje się do faktów historycznych, okazuje się momentem o charakterze politycznym. Rok ten wybrało bowiem to ugrupowanie polityczne, gdyż w nowych warunkach demokratycznej Polski po roku 1989 zostało zmuszone do odzyskania swojej bazy społecznej oraz do potwierdzenia swojej tożsamości i ciągłości. To ugrupowanie polityczne miało stać się ucieleśnieniem historii politycznej organizacji chłopów, ich partią. Ten realizowany przez PSL projekt obchodów stulecia powstał zresztą już w latach osiemdziesiątych XX w. w Zjednoczonym Stronnictwie Ludowym (ZSL). Dziś mówilibyśmy zapewne o „polityce historycznej” tego stronnictwa, choć właściwszym byłoby określenie, że jest to „ciągły proces wymyślenia i interpretacji

¹ W 1895 r. ze środowiska skupionego wokół wydawanego od 1889 r. przez Bolesława Wystoucha *Przyjaciela Ludu* powstaje Stronnictwo Ludowe. W roku 1903 SL przyjmuje nazwę PSL. Jedną z przyczyn założenia partii była chęć przetamania niekorzystnych skutków głosowania w systemie kurialnym (por. Lato 1971, s. 50 i nast.).

tradycji”². Innymi słowy, przyjęcie roku 1918 jako początku analizy przyniosłoby zniekształcenie narracji politycznej, której celem jest potwierdzenie tezy o politycznym sukcesie ruchu ludowego, będącego wyrazem interesów i tożsamości chłopów polskich. Przyjęcie 1918 r. jako daty początkowej zmienia optykę analizy, gdyż rok 1895 daje lepszą okazję do stawiania pytań o zdolność ruchu ludowego do stworzenia środków, które byłyby w stanie zmobilizować chłopstwo „w jego własnym imieniu i dla jego własnych korzyści jako grupy politycznej”³.

Rok 1918 wydaje się niefortunny także w kontekście procesu formowania się partii politycznych mających uosabiać ruch ludowy. Powstałe w 1931 r. Stronnictwo Ludowe (zob. aneks do rozdziału) wytwarza swoistą formę politycznego monopolu. Jest to pierwszy, odosobniony (wyjątkowy) przypadek w historii ruchu ludowego, kiedy ta partia skupia główne siły politycznej reprezentacji chłopstwa i posiada niekontestowanych liderów (Witos, Mikołajczyk, Rataj itd.). Po wojnie, w 1945 r., restrukturyzuje się – wokół powracającego do Polski Mikołajczyka – przybierając nazwę Polskiego Stronnictwa Ludowego. Uprzednio, od roku 1895 – tj. utworzenia PSL – do roku 1931 ruch ludowy był politycznie rozdrobniony, a program partii Witosa był konkurencyjny wobec innych partii chłopskich, w szczególności PSL „Wyzwolenie”, wywodzącej się z tradycji lewicowych, która czasem otrzymywała wyższe poparcie w wyborach. W 1949 r. dochodzi do prawdziwego zerwania, kiedy komunistyczna władza zmusza kilku działaczy PSL, pozostałych w Polsce do współpracy ze Zjednoczonym Stronnictwem Ludowym, fasadową i prokomunistyczną partią chłopską. Na scenie politycznej PSL pojawia się ponownie dopiero w 1990 r. na skutek wielu krzyżujących się przedsięwzięć restauracji ruchu ludowego, wśród których centralne miejsce zajmują inicjatywy samego ZSL.

Na pierwszy rzut oka mobilizacja polityczna, której dokonał ruch ludowy może wydawać się sukcesem. Różnym partiom chłopskim, mimo głębokich podziałów ideologicznych, przede wszystkim tych z okresu międzywojennego, udało się sprawić, że żądania społeczno-ekonomiczne scalające grupę chłopską

² Odnoszę się tu do idei przedstawionych w książce pod red. Erica Hobsbawma i Terence’a Rangera pt. *The Invention of Tradition*. Autorzy tego dzieła podkreślają, że przemianom politycznym w XIX w. towarzyszyły procesy przekształcania „w tradycję” zagrożonych przez ówczesne wydarzenia elementów przeszłości. Polski ruch ludowy sytuuje się w obrębie opisanej w cytowanym dziele ówczesnej tendencji, bo przed rokiem 1914 ulega ustaleniu opowieść uorganizowana chłopów wokół „narodowych tradycji”, poczynając od Raclawic. Celem postępowych elit, angażujących się w życie wsi po 1863 r., było natomiast włączenie chłopów w rodzące się procesy o charakterze narodowym. Praca polityczna ZSL po 1956 r., a przede wszystkim po 1980 r., jest echem tego procesu.

³ Odwołując się do Maxa Webera i Josepha Schumpetera, traktuję partie chłopskie jak przedsiębiorstwa polityczne realizujące swoje własne interesy i dokonujące na własny rachunek mobilizacji (Zalewski 2006).

zostały uznane za uprawnione na płaszczyźnie politycznej. Partie ludowe jawią się więc jako reprezentacja interesów chłopów, a nawet jako pewnego rodzaju reprezentacja grup, które odpowiadają rozmaitym aspektom życia wiejskiego: organizacji młodzieżowych czy kobiet wiejskich, by przywołać najistotniejsze spośród nich. Ruch ludowy dostarcza więc tożsamości społecznej, a nawet kulturowej, znacznej części społeczeństwa polskiego, które w pierwszej połowie XX w. przechodzi głęboką przemianę. Miarą siły politycznej ruchu ludowego, nagromadzonej w czasie licznych i rozmaitych doświadczeń historycznych, jest legitymacja polityczna po roku 1989, kiedy to ZSL musiało się zreformować, wychodząc spod politycznej kurateli systemu realnego socjalizmu, której przecież zawdzięczało swoje istnienie.

Analiza ta wymaga jednak uszczegółowienia, bo ruch ludowy nigdy na długo nie zdominował politycznie poglądów chłopów. Nawet w okresie międzywojennym, postrzeganym czasem jako „złoty wiek”, który nadał ruchowi ludowemu wzorcową formę, miał on silną konkurencję w polskiej prawicy, która w czasie wyborów do sejmu odwoływała się do konserwatywnych tendencji wśród elektoratu wiejskiego. Sama endecja była formą organizacji politycznej, która duże znaczenie przywiązywała do walki z obcymi („nieswojskimi”) wpływami kulturowymi. Postępowała się modelem, który przyjęły również ruchy chłopskie i wiejskie w celu poszerzenia swoich wpływów w społeczeństwie. *Ceteris paribus* sytuacja ta powtarza się w Polsce obecnie: zagrożeniem dla obecności PSL jest zdolność Prawa i Sprawiedliwości (PiS) do zdobywania elektoratu na wsi. Trudność tę teoretycy ruchu ludowego dostrzegli bardzo wcześniej: znalazła ona wyraz w debatach nad niezależnością ruchu ludowego, to znaczy jego zdolnością do istnienia bez popadania w stosunek satelicki względem innych sił politycznych, a także – by nie stawać się narzędziem polityzacji świata wiejskiego w rękach tych sił. Waga tych zastrzeżeń nie jest jednak nieograniczona: historia ruchu robotniczego i partii komunistycznych w Europie Zachodniej poucza, że w warunkach demokratycznego współzawodnictwa partie klasowe, nawet potężne, nigdy nie reprezentują całości klasy, której emanacją się mieniają. Przypadek Komunistycznej Partii Francji (PCF)⁴

⁴ PCF (*Parti Communiste Français*) powstała w 1921 r. na bazie większościowej frakcji Sekcji Francuskiej Międzynarodówki Robotniczej (SFIO). Jej zamiarem było (jednak tylko częściowe) podporządkowanie się wytycznym Lenina, które były wymagane dla członkostwa w III Międzynarodówce. W okresie międzywojennym PCF zyskała na znaczeniu, jednak dominowała socjalistyczna SFIO. We Froncie Ludowym po 1936 r. PCF stanowała dopiero trzecią siłą, za Partią Radykalną (lewicowa frakcja dawnego, dziesięćnastowiecznego ruchu republikańskiego) i SFIO Leona Bluma. Dopiero po roku 1945, oprómienniona swoją aktywnością w ruchu oporu (fr. *Résistance*) i sowieckim zwycięstwem, PCF zdobywa szersze wpływy. W 1946 r. staje się najsilniejszą partią we Francji, zdobywając 29% głosów. Dokonuje także konkiety wielu municypiów, rozpoczynając złoty wiek „komunizmu municypalnego”, co jest

był często opisywany jako „kontrspołeczeństwo” odznaczające się bardzo silną spójnością wewnętrzną; miała ona jednak podporządkowaną pozycję w obrębie większej przestrzeni społeczno-politycznej⁵.

Można byłoby wskazać i inną słabość polskiego współczesnego ruchu ludowego, tkwiącą w jego populistycznym charakterze po roku 1989. W tej perspektywie PSL, a kilka lat potem Samoobrona RP, zbierałyby głosy „prze-granych” w procesie liberalnej modernizacji po przełomie roku 1989. Same te partie zajmowałyby taką właśnie pozycję ideologiczną, promując, choć w niejednakowym stopniu, rozwiązania „nierealistyczne”, „korporatystyczne” czy „wsteczne”. Innymi słowy, taka polityczna reprezentacja chłopstwa byłaby nieautentyczna, ponieważ opierałaby się jedynie na frustracjach i lękach związanych dawniej z przejściem do gospodarki rynkowej, a obecnie z globalizacją. Z tego pluralistycznego punktu widzenia reprezentacja pewnych interesów – obowiązek partii politycznych – traci swoje pierwotne powołanie: deliberację, co uniemożliwia pozytywną instytucjonalizację reprezentowanej grupy. Rozumowanie to pomija fakt, że mobilizacja polityczna chłopów, tak w Polsce, jak i gdzie indziej, często zawierała element protestu, a nawet radykalizmu. Innym błędem tego rozumowania jest odrzucenie *a priori* możliwości politycznej mobilizacji jakiejś grupy społecznej (Tilly, Tarrow 2006).

Teoretyczne zaplecze analizy

Słabość zastrzeżeń dotyczących tezy o sukcesie politycznym ruchu chłopskiego nie wystarcza do obrony samej tezy. Podkreślają one jednak konieczność pozbycia się przez nauki społeczne wcześniejszych narracji, szczególnie tych

wyrazem jej dobrego wpisania się we francuski pejzaż polityczny. Wzmacnia ją cichy alians z władzą gaullistowską po 1958 r., która ceduje pewne obszary na PCF, aby dominować pozostałych. Po 1968 r. PCF powoli traci wpływy, co wiąże się z wchodzeniem bardziej liberalnego pokolenia urodzonego po 1945 r. i erozji skupisk robotniczych na obszarach przemysłowych. Zwycięstwo François Mitterranda w 1981 r. oznacza odwrócenie układu sił ustalonego w 1945 r. i Partia Socjalistyczna (PS, dawna SFIO) staje się pierwszą siłą polityczną francuskiej lewicy. Znany fakt – choć może przecenianym – są wpływy PCF wśród elit intelektualnych i artystycznych. Wielu członków opuściło PCF po 1956 r., następnie po 1968 r., a wzrost popularności idei liberalnych w latach siedemdziesiątych XX w. tylko nasilił zjawisko. Natomiast kulturalna rola PCF w środowiskach robotniczych (ludowych) jest mniej rozpoznana, chociaż była bardzo ważna: municypalne polityki PCF długo odgrywały ważną rolę stabilizatora społecznego i społecznego awansu na przedmieściach wielkich miast (kolonie dla dzieci, dostęp do kultury i edukacji itd.). Od roku 2000 wyborcze wpływy PCF – poza kilkoma bastionami w mieście i na wsi – są znikome.

⁵ Ideę tę rozwija przede wszystkim francuska historyczka Annie Kriegel w klasycznej książce *Komuniści francuscy*. Obecnie krytyczna socjologia polityczna, nie zawsze dzieląc ostre spojrzenie historiografów ze szkoły Annie Kriegel czy Stéphane’a Courtoisa, pokazuje jednak długoplanową strukturalizację tożsamości robotniczej we Francji przez potężną PCF (zob. Mischi 2010).

pochodzących od historyków i w niewystarczającym stopniu podnoszących podstawową kwestię stosunku reprezentacji, czyli społecznej instytucjonalizacji reprezentatywności ruchu ludowego. Rzadko problem ten był analizowany przez bardzo bogatą historiografię, rozwijaną pod auspicjami ZSL. Ona, zgodnie z marksistowskim punktem widzenia, podejmowała raczej identyfikację warunków politycznych, w których mogły nastąpić zorganizowane manifestacje chłopstwa⁶. Tymczasem socjologia partii politycznych, a szczególnie jej gałąź zajmująca się stosunkami reprezentacji politycznej, pokazała, że to właśnie reprezentanci odgrywają kluczową rolę w definicji kategorii opisowych zdolnych do eksponowania danej grupy społecznej, a następnie do wyposażenia siebie w atrybuty polityczne, które pozwolą im wypowiadać się w imieniu tej grupy. Pionierskie w tym zakresie badania francuskiego socjologa Luca Boltanskiego nad kadrą zarządzającą (fr. *cadres*) pokazały, że tę pracę polityczną można wykonać w zaledwie kilka lat po wprowadzeniu zupełnie nowej kategorii na „rynek” tożsamości społecznych (Boltanski 1982).

Perspektywa innego francuskiego socjologa, Bernarda Pudala (1989), jest podobna do opisu Francuskiej Partii Komunistycznej – zaproponował on pojęcie „grupy podstawowej”. Dzięki wprowadzeniu tego pojęcia Pudał przedstawia nową interpretację sukcesu PCF od kongresu w Tours (1921) do lat osiemdziesiątych XX w., czyli w okresie ponad sześćdziesięcioletnim, w którym partia ta odnosi największe sukcesy wyborcze. Ta perspektywa badawcza pozwala przede wszystkim na odejście od postrzegania tej partii jako naturalnego i autentycznego wyraziciela klasy robotniczej, co było zarówno elementem dyskursu samych komunistów francuskich, jak i znacznej części literatury z dziedziny nauk politycznych od czasu, gdy Maurice Duverger na podstawie analizy PCF zaproponował teoretyczny model „partii masowej” (1951). Grupa podstawowa jawi się zatem w postaci wąskiej elity na szczycie partii, która manifestuje swoje cechy robotnicze; skoro w ten sposób jej przynależność do grupy robotniczej zostaje ustalona, może ona swobodnie działać w celu wzmocnienia (ujednolicenia) tożsamości partii i wymagać od działaczy dowodów absolutnej wierności. Badany przez Pudala proces można rozpatrywać jako względną emancypację grupy robotniczej (której celowo nie nazywa „klasą robotniczą”), ponieważ partia nabiera tu rzeczywiście charakteru robotniczego (w odróżnieniu od socjalistycznej SFIO, gdzie robotników jest mniej). To „urobotniczenie” (fr. *ouvriérisation*) przekłada się jednak na panujące wewnątrz niej stosunki autorytarne, co jest źródłem politycznego

⁶ Jest charakterystyczne, że *Krótki zarys* rozpoczyna się od rozdziału zatytułowanego *Miejsce chłopów w strukturze społecznej Polski*.

wywłaszczenia (fr. *depossession politique*), jeszcze istotniejszego niż uprzednio istniejący w partiach socjalistycznych, które nie podporządkowały się kanonom leninizmu politycznego (1989)⁷.

Rozważania te prowadzą do pytania o zdolność instytucjonalizacji grupy podstawowej w ruchu chłopskim. Odpowiedź na nie może lepiej wyjaśnić paradoks jednoczesnego sukcesu politycznego i chronicznych słabości we włączaniu chłopów w życie polityczne społeczeństwa polskiego. Perspektywa ta pozwala również na ukazanie w całej złożoności procesu następowania po sobie po roku 1918 kolejnych typów partii chłopskich (a przede wszystkim przekształcającego się PSL), zamiast ukazywania tej sukcesji jako prostej konsekwencji nagłych zmian politycznych w państwie polskim. Jest tylko pozornym paradoksem, że to właśnie w epoce ZSL praca polityczna nad wprowadzeniem reprezentatywnej elity działaczy była najbardziej systematyczna i najbardziej scentralizowana. Model funkcjonowania tej partii był bowiem w znacznej mierze zapożyczony od partii komunistycznych. W dalszej części niniejszego tekstu ten właściwy dla ZSL model zostanie zrekonstruowany i potraktowany jako punkt odniesienia dla analizy szerszego problemu związków politycznej reprezentatywności, którą zapewnia polityczny ruch ludowy.

Nieciągłość grup podstawowych

Słabość grupy podstawowej PSL post-1989 jest immanentną cechą ruchu ludowego, która wydaje się mu towarzyszyć od jego początków w latach osiemdziesiątych XIX w. Zagadnienie rozdrobnienia czy podziałów ruchu ludowego nie jest nowe, ale zwykle postrzega się je jako konsekwencję podziału Polski przed rokiem 1914, kiedy to w każdym zaborze geneza partii chłopskich była odmienna. Po roku 1918 podziały mają przede wszystkim naturę ideologiczną, są nie tylko funkcją różnych programów poszczególnych partii chłopskich (szczególnie w odniesieniu do reformy rolnej), ale i różnych możliwych sojuszy przy formowaniu rządów. Szczególną uwagę zwraca się tu na „prawicę” ruchu ludowego, czyli – wg niektórych autorów – na PSL „Piaś” Wincentego Witosa, którego podejrzewa się o bliskość ideologiczną z prawicą narodową. Zagadnienie sojuszy politycznych przewija się w całej historiografii ruchu ludowego przed rokiem 1989, także w okresie PRL w kontekście panującej wówczas ideologii. Nawet jeśli w późniejszej fazie nie jest ona już tak natrętna, to jednak strukturę polityczną i społeczną postrzega się w jej ramach przez pryzmat sojuszy klasowych. Te podziały ideologiczne rzeczywiście istnieją i są

⁷ Odwoływanie się tu do przykładu PCF ma wyłącznie charakter metodologiczny.

trwałe, ale nie są jedynymi podziałami; jeśli się je nadmiernie eksponuje, to na drugi plan schodzą konkretne działania podejmowane przez ruch ludowy i wyływające z nich sposoby formowania więzi reprezentacji.

Tymczasem to właśnie różne grupy działaczy pracują na rzecz ich utworzenia. Od swych początków ruch ludowy odznacza się bardzo dużą różnorodnością praktyk społecznych i politycznych, słabo ze sobą związanych ze względu na zabory – mowa o braku ogólnopolskiej przestrzeni politycznej – co w sposób oczywisty jest przeszkodą przy tworzeniu się partii lub organizacji o charakterze ogólnonarodowym. Utworzenie w roku 1895 PSL nie było próbą zjednoczenia, lecz wyniesienia interesów chłopstwa na platformę polityczną i ogólną; nie nastąpiła żadna unifikacja praktyk działaczy. Jeśli chodzi o reprezentację polityczną *sensu stricto*, to jest ona najbardziej zaawansowana w Galicji ze względu na rozwój parlamentaryzmu w Austro-Węgrzech. W roku 1918 PSL „Piast” Witosa jest obyta ze zwyczajami parlamentarnymi i demokratycznymi. Partia ta posiada zasoby, które pozwalają jej na działalność na arenie parlamentarnej. Sukcesy wyborcze PSL „Piast” w kolejnych latach są zwykle łączone z konserwatyzmem środowiska wiejskiego. Być może jednak interesujące rezultaty przyniosłoby historykom sprawdzenie hipotezy, czy sukcesy te nie były prostą konsekwencją posiadania przez PSL Piast kompetencji parlamentarnych, pozwalających na pełnienie roli reprezentanta ruchu włociańskiego na początku lat dwudziestych XX w. (Wojtas 1983). Jest znamienne, że ten początek profesjonalizacji parlamentarnej nie wiąże się w żaden sposób z zarzucaniem chłopstwa przez postów PSL „Piast”, którzy bardzo wyraźnie demonstrują swoje pochodzenie (fot. 1). PSL „Wyzwolenie”, które pojawiło się w zaborze rosyjskim, ma natomiast inną historię zarówno ideologiczną, jak i organizacyjną; jest ruchem elitarnym, mobilizującym się w latach dwudziestych wokół postępowych intelektualistów. Nie ma więc żadnych – podobnych do PSL „Piast” – manifestacji chłopstwa.

Innymi słowy, elity składające się na ruch ludowy są bardzo różnorodne, a żadna symboliczna unifikacja tożsamości nie jest ich celem. Najwyraźniej chyba widać to w przypadku grupy, która powstała wokół teoretyków agrarysty, Stanisława Miłkowskiego i grupy Młodej Myśli Ludowej w latach trzydziestych. Są to przedstawiciele pierwszego pokolenia działaczy chłopskich, którzy mieli możliwość zdobycia wyższego wykształcenia; ci działacze-inteligenci angażują się w debaty, których celem jest wypracowanie jakiejś idei klasy chłopskiej, odmiennej od proponowanej przez socjalizm, lecz nie podejmują żadnej pracy wśród zwykłych chłopów. Ich aktywność powiela więc w rzeczywistości elitarną pracę wielu innych grup działaczy przed nimi (zob. Wojtas

1983; Piątkowski 1983). Rezultaty tej aktywności stają się ważne w kontekście zjednoczenia SL po roku 1931, kiedy ruch chłopski stał się rzeczywiście ruchem masowym, a agraryzm zajmuje ważne miejsce w ideologii SL. W ten sposób SL zdefiniował sobie pewien program (agraryzm, który nie jest ani socjalizmem, ani kapitalizmem), lecz w obrębie tego programu nie ma mocnej tożsamości klasowej, która uprzednio operacjonalizowała pojęcie chłopskości. Jeśli wierzyć niektórym historykom, Wincenty Witos chłodno przyjął polityczny program agraryzmu, zupełnie obcy ekspresyjnej chłopskości, na której opierała się jego koncepcja przynależności do chłopstwa (Wojtas 1983, s. 293).

Fot. 1.

Polscy posłowie do parlamentu wiedeńskiego.
Trzeci od prawej Wincenty Witos

Źródło: Towarzystwo Przyjaciół Muzeum Wincentego Witosa, <http://www.tpmw.pl/?t=witos> [dostęp 20.10.2018].

Ten ogólny opis trzeba uszczegółowić. W latach trzydziestych, wraz z powstaniem Stronnictwa Ludowego (1931), pojawia się częściowe ujednoczenie polityczne. Partia ta powstaje pod naciskiem okoliczności zewnętrznych (represje władz sanacyjnych), jest jednak miejscem, w którym dochodzi do stopniowej syntezy różnych tożsamości politycznych i organizacyjnych ruchu

ludowego i wiejskiego. Radykalizacja mająca miejsce w latach trzydziestych podczas strajków chłopskich powoduje, że ówczesny ruch ludowy staje się w pewnej mierze jedną z form radykalizmu agrarnego. Jest przede wszystkim ruchem masowym – co nie znaczy „większościowym” – zdolnym jednak do mobilizacji znacznych grup do działań zbiorowych na dużą skalę. Więzy reprezentacji utworzyły się tutaj dzięki zdolności uaktywnienia politycznego zwykłych jednostek, członków reprezentowanej grupy. Dzięki temu do „bazy politycznej” ruchu ludowego dołączyli się swymi działaniami zmobilizowani chłopi. Z perspektywy formowania się grupy podstawowej powstanie SL jest punktem zwrotnym. Strategiczne zjednoczenie ruchu chłopskiego i jedność jego celów politycznych pozwala na przekazanie inicjatywy kierownictwu już zaangażowanemu w politykę i biegłemu (doświadczonemu) w grach parlamentarnych, a jednocześnie zdolnemu do pobudzenia grupy chłopskiej, aby ta dała wyraz swoim interesom i tożsamości⁸. Ten model dominuje w latach 1945–1947 w trakcie krótkiego, powojennego istnienia PSL. Sukcesem tej partii było postrzeganie jej przez ludzi jako ucieleśnienia ogólnopolskiej opozycji dla komunistów, co opierało się m.in. na legitymizacji nabytej przed wojną dzięki reprezentowaniu szerokiej części społeczeństwa polskiego.

Polski ruch chłopski sprzed roku 1939 jawi się więc w istocie jako masowy ruch polityczny, którego żadne okoliczności zewnętrzne nie zmusiły do rzeczywistej centralizacji o charakterze pionowym i hierarchicznym. Choć wydarzenia lat trzydziestych stały się powodem powstania SL, co było krokiem do zjednoczenia, nie ograniczyły różnorodności społecznych sylwetek działaczy ani prawomocnych dróg do zdobycia wysokich pozycji w obrębie samego SL lub społecznych organizacji chłopskich. Mimo preferencji dla modelu chłopskiego w obrębie politycznego ruchu ludowego mają też miejsce kariery działaczy i polityków opierające się na zasobach społecznych właściwych wyższym warstwom społeczeństwa polskiego (wyższe wykształcenie, przynależność do jednej z warstw miejskich, nawet w przypadku oderwania się od chłopskości – myślę tu o emblematycznym przypadku profesora Stanisława Kota⁹). Z jednej strony brak homogenizacji jest słabością polityczną,

⁸ Przykładami mogą tu być Stanisław Mikołajczyk (m.in. zorganizował strajki chłopskie) i Maciej Rataj (był m.in. Marszałkiem Sejmu).

⁹ Stanisław Kot (1885–1975). Urodzony w rodzinie chłopskiej, ukończył studia historyczne i historycznoliterackie na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, a także we Francji. Doktor prawa. W latach 1919–1934 kierownik Katedry Historii Kultury na UJ; w 1937 r. prowadził wykłady w Collège de France; w 1941 r. otrzymał doktorat h.c. Oxford University, w 1956 r. – Uniwersytetu w Bazylei. Od 1933 r. był członkiem SL. Od 1919 r. przebywał na emigracji, gdzie pełnił wysokie funkcje w rządzie RP na obczyźnie (ambasadora RP w Moskwie w latach 1941–1942, ministra na Bliskim Wschodzie w latach 1942–1943).

ponieważ powoduje rozproszenie strategii, a przede wszystkim konkurencję między formami symbolicznymi i kulturowymi, które przyciągają chłopów do uczestnictwa. Konsekwencją jest niestabilność polityczna, głębsza niż zwykły podział ideologiczny w odniesieniu do reformy rolnej. Z drugiej jednak strony ten brak homogeniczności powoduje, że ruch chłopski staje się „zbiorem rozmytym” w znaczeniu, które temu terminowi nadaje Luc Boltanski. Autor ten podkreśla, że konstrukcja grup społecznych dokonuje się zawsze przez symboliczną unifikację bardzo różnych jednostkowych i zbiorowych trajektorii. Cechy zbioru rozmytego stanowiły więc jedną z silnych stron ruchu chłopskiego, jego zasób. Ich konsekwencją była nie tylko różnorodność działaczy, ale i względnie wysoki stopień pluralizmu politycznego, dzięki czemu ruch ludowy nigdy nie stracił kontaktu z ważkimi wyzwaniami danej epoki. Wskutek tego rozmaite (o różnym statusie) grupy chłopów mogły symbolicznie zaistnieć w przestrzeni reprezentacji społecznej i politycznej Polski po roku 1918, co pokazuje efektywność tej formy polityzacji.

Wyzwania przywództwa

Problemu przywództwa nie można oddzielić od kwestii reprezentacji. Użyteczne jest tu przypomnienie klasycznej tezy Roberta Michelsa o ruchu robotniczym, wg której instytucjonalizacja o charakterze oligarchicznym pozbawia członków grupy robotniczej dostępu do sterów partii (1914). Pojęcie „grupy podstawowej” pozwala na zidentyfikowanie tych przeszkód: badania nad Francuską Partią Komunistyczną prowadzone przez Pudalą pokazują, że autorytarny charakter wytycznych, dotyczących szerszej politycznej rekrutacji robotników, dokonuje się przez neutralizację wspomnianych tendencji oligarchicznych. Przykładem – obowiązek przekazywania diet parlamentarnych na rzecz partii czy prawie policyjne sprawdzanie kandydatów na członków partii. Pozwala to wyraźniej pokazać, że kierownictwo partii musi „zorganizować” przywódcę, który będzie mógł potwierdzić tezę o awansie politycznym klasy robotniczej. PCF, gdy osiągała największe sukcesy polityczne, opublikowała biografię Maurice’a Thoreza pod znamienym tytułem: *Maurice Thorez, syn ludu*¹⁰. Maurice Thorez jawi się w niej jako wzorcowy przedstawiciel klasy

W roku 1945 wrócił do Polski; w latach 1945–1947 był ambasadorem RP w Rzymie. Od 1947 r. przebywał na emigracji; od 1956 r. był przewodniczącym Rady Naczelnej PSL na obczyźnie.

¹⁰ Maurice Thorez (1900–1964) był sekretarzem generalnym PCF w latach 1930–1964. Uosabiał jednocześnie siłę zdobytą przez PCF oraz zupełne podporządkowanie Związkowi Radzieckiemu. Po podpisaniu paktu Ribbentrop-Mołotow PCF była zakazana we Francji, a Thorez przebywał w ZSRR w latach 1939–1945.

robotniczej (przynależność do grupy robotniczej), a nie jako jednostka posiadająca indywidualne zdolności do pełnienia funkcji politycznych czy zajmowania stanowisk kierowniczych. Istnienie grupy podstawowej opiera się więc na pewnym kontinuum zaangażowania działaczy – od komórek podstawowych aż po szczyt – a przykład, który dają przywódcy, mniej odwołuje się do ich osobistej charyzmy, a bardziej do cech, które potwierdzają ich przynależność do grupy.

Z tego punktu widzenia ruch ludowy cechuje pewna ambiwalencja. Są w nim obecne, jak to wskazano wyżej, tendencje typowo chłopskie, polegające na podkreślaniu przynależności do tej grupy, lecz i to, co Michels nazwałby tendencjami oligarchicznymi, to znaczy awansowanie na wysokie szczeble (przede wszystkim partii politycznych) członków pochodzących z lepiej wykształconych grup społecznych lub lepiej sytuowanych przedstawicieli chłostwa. Ten konflikt sprzecznych zasad dotyczy jednakże środkowych warstw działaczy i ogólnonarodowych kadr partyjnych, ponieważ najistotniejsza jest trzecia, „charyzmatyczna” zasada osiągania przywództwa ruchu ludowego. Polski ruch chłopski nie jest bowiem wyjątkiem i także podlega nowym formom dominacji politycznej, które rodzą się wraz z umasowieniem polityki, przede wszystkim przez promocję tzw. liderów charyzmatycznych (Cohen 2013). Na pewnym etapie swego istnienia ruch ludowy, podobnie jak inne znaczące odłamy polskiej polityki, tworzy legitymizujący dyskurs, opierający się na własnej zdolności wyłaniania „mężów stanu”, „przywódców” czy „ludzi opatrnościowych”.

Najbardziej emblematyczny jest tu oczywiście przypadek Wincentego Witosa, którego proces stopniowego wznoszenia się aż do statusu opiekuna ruchu ludowego ma cechy konstrukcji charyzmatycznej typu weberowskiego. Witosowi przypisuje się cechy, które odróżniają go od zwykłego działacza: nawet jeśli zalicza się go do chłopów ze względu na symboliczne atrybuty (słynne wąsy i buty), to tylko po to, by podkreślić niemal bohaterski wymiar osiągnięcia przezeń statusu męża stanu, który dokonał się bez zdrady grupy, z której pochodzi, i mimo przeszkód stawianych przed chłopami w dziedzinie polityki. Dzięki kierowaniu PSL „Piast”, a potem funkcji szefa rządu, Witos staje się mężem stanu, co ilustruje logikę emancypacji społecznej, która znajduje się w centrum programu ruchu ludowego. W późniejszej epoce przywództwo Witosa – przede wszystkim w odniesieniu do młodszych ludowców, takich jak Mikołajczyk – ma charakter moralny; może on więc zjednywać sobie wiernych zwolenników dzięki wartościom, które reprezentuje i które można popierać, przyłączając się do niego. Represje sanacji w latach trzydziestych i wojna (w tym wygnanie), o których czytamy w jego pismach o charakterze testamentu

politycznego (*Moja tułaczka*), powodują, że Witos staje się wzorem poświęcenia i bohaterem tak narodowym, jak i chłopskim. W 1945 r. Mikołajczyk przejmuje pałeczkę, ale patronat nad PSL sprawuje chory już Witos, co nadaje stronnictwu prawowitej ciągłości.

Historia ta nie kończy się w roku 1947 wraz z niezależnym PSL, bo, jak wiadomo, postać Witosy znajduje się w centrum polityki legitymizacyjnej ZSL posiłkującej się historią. Jego wpływ jest tak znaczący, że ZSL nie może odwoływać się do historii ruchu ludowego, zapominając o jego osobie. Budowa pomnika Witosy w 1984 r. jest odzwierciedleniem procesu jego rehabilitacji w historiografii rozwiniętej pod auspicjami ZSL, a także trwałego śladu jego przywództwa, do którego odwoływać się będzie następnie (na początku lat dziewięćdziesiątych XX w.) pokolenie PSL.

Historia przywództwa w ruchu ludowym nie kończy się oczywiście na Witosie. Należy tu jednak podkreślić specyficzną dynamikę, która przekracza prostą strukturę przywództwa. Ruch ludowy pojawia się bowiem w historycznym kontekście mobilizacji politycznej, jak to opisują niektórzy autorzy badający rozwój państw demokratycznych, która opiera się na wyborach powszechnych (Rokkan 1970). Innymi słowy, pojawienie się ruchu ludowego jest elementem szerszej logiki emancypacji demokratycznej, która instytucjonalizuje nowe grupy społeczne (lub dezorganizuje dawne). Ale, co warto przypomnieć, ta demokratyzacja społeczeństw dezorganizuje tradycyjne struktury autorytetu, co dobrze zrozumiał Max Weber, próbując rozgraniczyć nowe typy autorytetu i wyznaczyć nowe role przywódców politycznych. W tym kontekście pojawienie się struktury autorytetu charyzmatycznego, jak określano Witosę, który stworzył model „chłopskiego przywódcy”, należy rozumieć jako upodobnienie się do wspomnianej wyżej szerszej logiki. Reprezentatywność społeczna przywódców ludowych może wydawać się cechą drugorzędną, a stosunek reprezentacji ustalony przez uosabianie pewnych cech lub osobistą promocję. Taka charyzmatyczna postać mogła być wielkim atutem ruchu ludowego, pozwalającym na dostosowanie zasobów do współzawodnictwa politycznego opartego na takiej właśnie strukturze autorytetu. W okresie postkomunistycznym struktura okazała się już przebrzmiała, a jej konsekwencją było przeciwstawienie tożsamości odziedziczonej po ZSL pewnej formie wielkości politycznej, której jego (eks) przywódcy nie mogli dorównać.

PSL po roku 1989, czyli jak przeprowadzić legitymizację odziedziczonej grupy podstawowej

Ogólnie rzecz ujmując, elita kierownicza PSL po roku 1989 i w latach dziewięćdziesiątych wywodzi się z ZSL; to samo spostrzeżenie odnosi się do obserwowalnej już odtąd grupy podstawowej tej partii. Rok 1949 – czas powstania ZSL – jest często uważany za zasadniczy moment zerwania ciągłości w historii ruchu ludowego, ponieważ powstanie ZSL wnosi do tego ruchu stalinowski model systemu partii politycznych (Wrona 1997); ale nie należy zapominać o roku 1956. Ważne jest znaczenie tej drugiej daty ze względu na emancypację ZSL spod wpływu PZPR, gdyż od tego momentu ZSL może zacząć rozwijać specyficzne typy działalności politycznej, na pewno związane z systemem politycznym PRL, ale wykazujące pewne cechy własne, co w rezultacie prowadzi do wypracowania bardzo złożonego modelu działalności politycznej.

W wyniku utworzenia Zakładu Historii Ruchu Ludowego¹¹ ZSL zawłaszcza część historii narodowej, a mianowicie historię chłopstwa i ruchu ludowego. Oczywiście pewne tematy badań stanowią tabu (historia mikołajczykowskiego PSL), ale nie jest to przeszkodą na przykład dla sporów o rolę Wincentego Witosa jako centralnej postaci „prawicy” w ruchu ludowym. Nie to jednak jest najważniejsze: ten proces zawłaszczania historii ruchu ludowego prowadzi do legitymizacji tożsamości politycznej, która się z tą historią wiąże oraz do tworzenia jej pożądanego pochodzenia. Nie jest to postrzegane jako zagadnienie pierwszoplanowe dla aktywizacji ZSL, bo ta partia rzekomo reprezentuje inny etap historyczny mobilizacji chłopów, ale tożsamość ruchu ludowego zostaje jednak zrehabilitowana i może stać się częścią kapitału politycznego działaczy ZSL.

Polityka legitymizacyjna tego rodzaju nie pozostaje bez wpływu na tożsamość działaczy. Dla ZSL cenne są wszystkie możliwości zakotwiczenia w historii i w ten sposób stopniowo pojawia się w dyskursie pojęcie „politycznej wierności” ruchowi ludowemu. Skomplikowane stosunki z tak zwanym „niezależnym ruchem ludowym”¹² mają swe źródło w tym właśnie postulatcie ciągłości: ZSL otwiera się na członków tej grupy działaczy, ale tylko w sposób ograniczony

¹¹ W 1957 r. nowy prezes ZSL, Czesław Wycech, powołuje Zakład Historii Ruchu Ludowego na wzór powstałego przy PZPR Zakładu Historii Partii. Dzieła powstałe w tej instytucji są w znacznej mierze nieaktualne, ale dorobek wydawniczy zakładu jest znaczący.

¹² Podczas odwilży w 1956 r. liczni przedstawiciele gremiów zarządzających i działacze dawnego PSL i innych organizacji odtwarzają struktury, które będą oscylować między wiernością Stanisławowi Mikołajczykowi (aż do jego śmierci w 1966 r.) i okazjonalną współpracą z ZSL (np. z Konwentem Seniorów Ruchu Ludowego). Po 1966 r. nieformalnym liderem tej „niezależnej” grupy został dawny działacz SL, Stanisław Mierzwa.

do działań o charakterze wspomnieniowym, bardzo widowiskowych, ale właściwie bez znaczenia politycznego. Ci, którzy nie chcą się do tej działalności przyłączyć, zyskują znaczny prestiż, którego mogą – paradoksalnie – użyć ponownie w obrębie ZSL, nie tracąc przy tym ani zaufania, ani charyzmatycznego potencjału. Można tu wspomnieć o roli odegranej przez Stanisława Mierzwę podczas budowy pomnika Witosa w Warszawie (początek lat osiemdziesiątych), dzięki której w pewnych okolicznościach – na pewno ograniczonych, ale znaczących w politycznej rzeczywistości PRL – mógł występować jako osoba o statusie równym prezesowi ZSL. Jeden z dyrektorów ZHRL, Tadeusz Kisielewski, przytacza w swych dziennikach przebieg obchodów sto dziesiątej rocznicy urodzin Wincentego Witosa, które odbyły się w Wierchosławicach:

Mierzwa wystąpił [...] z ostrą krytyką polityczną i personalną ZSL. Przypominając, że jeszcze niedawno zwolennicy Witosa byli prześladowani, wskazał na Edwarda Dudę¹³, który jako sekretarz ZSL, w imieniu Prezydium NK rozsyłał do WK „list gończy” przeciw niemu i jego kolegom, w którym określano ich jako grupę pravicowo-klerykalną. [...] Malinowski¹⁴ zrobił się purpurowy. A wypełniona po brzegi i poza brzegi sala konferencyjna Domu Ludowego im. Witosa nagrodziła Mierzwę burzliwymi oklaskami (Kisielewski 1994, s. 109–110).

ZSL jest też pod wyraźnym wpływem ruchu ludowego, jeśli chodzi o jego związki z innymi organizacjami wiejskimi, przede wszystkim ze ZMW. Związki te są uważane za „organiczne”, mimo że PZPR jest tam również obecna. Innymi słowy, działacz ZSL jest autentycznym „działaczem ludowym”, a przynajmniej praca ideologiczna ZSL zmierzała do uzasadnienia tej perspektywy, która pozwalała na przedstawianie się tego stronnictwa jako organizacji o charakterze ogólnowiejskim.

Inną matrycą tożsamości działaczy jest podkreślanie własnej roli w stronnictwie, w kontekście znaczącej roli ZSL w kształtowaniu całej polityki rolnej PRL¹⁵. Nawet jeśli szczegóły historyczne tego procesu są trudne do ustalenia z powodu braku prac poświęconych temu zagadnieniu, to można usytuować ZSL w obrębie stopniowej zmiany – szczególnie od lat

¹³ Wysokiej rangi działacz ZSL, członek Naczelnego Komitetu ZSL (1956–1980) i Prezydium NK, jego sekretarz w latach 1969–1980. Członek Rady Państwa w latach 1976–1983.

¹⁴ Roman Malinowski, prezes ZSL w latach 1983–1989.

¹⁵ Zob. Durliej, Turkowski (1996, s. 133–281). Autorzy obszernie omawiają stosunki międzypartyjne, podkreślając determinację szefostwa ZSL przeciwstawiającego się działaniom PZPR i zaangażowanie członków ZSL w życie lokalne (s. 164 i nast.). ZSL jest przedstawione jako partia będąca nosicielem aspiracji politycznych, przeciwstawnych PZPR.

siedemdziesiątych – w wyniku której powstają elity mniej ideologiczne, o coraz silniejszym nastawieniu ekonomicznym i zarządzającym („eksperckie”). Część elity ZSL wchodzi w PRL w skład tzw. „lobby rolniczego”, składającego się z kadry zarządzającej i kształtującej polską politykę rolną przed rokiem 1989, w której udział pełnił ważną funkcję socjalizującą: zapewniło działaczom przygotowanie do zarządzania politykami lub przedsiębiorstwami publicznymi. Nie dziwi więc fakt, że członkowie elity należący do ZSL zdobyli ten sam kapitał społeczny co jej przedstawiciele należący do PZPR, choć o innej strukturze. Doświadczenia społeczne elit ZSL, chociaż po roku 1989 nie dawały się waloryzować jak doświadczenia działaczy terenowych, mogły być postrzegane jako zasadniczo pozytywna i logiczna kontynuacja działalności lokalnej w polityce rolnej.

Przecięcie się tych dwóch matryc dostarczyło środków, które po 1990 r. pozwoliły tej części PSL, która wywodziła się z ZSL, na zdefiniowanie tożsamości politycznej dostosowanej do rzeczywistości postkomunistycznej, tożsamości odpowiadającej cechom grupy podstawowej. „Autentyczni” działacze chłopscy to zatem ci, którzy przez wybór ZSL (a nie PZPR) zmanifestowali zaangażowanie mniej oportunistyczne i konformistyczne: nie można więc zanegować wartości ich poświęcenia dla sprawy chłopskiej. Również pełnione po roku 1990 funkcje kierownicze w urzędach publicznych (Kazimierz Olesiak w BGŻ, Ryszard Miazek na czele TVP czy Mirosław Pietrewicz na czele różnych ministerstw w latach dziewięćdziesiątych) pokazują ciągłość modelu odwołującego się do odpowiedzialności i kompetencji, który odpowiada historycznej woli zdobycia władzy politycznej przez partie ludowe. Jest to rzecz jasna rekonstrukcja tożsamości *a posteriori* i forma jej publicznego uprawomocnienia¹⁶. Jej konsekwencje są szersze, bo waloryzują zaangażowanie w ZSL czy w innych oficjalnych organizacjach przed rokiem 1989. Po roku 1990 PSL wytwarza więc i waloryzuje elitę pochodzącą ze środowisk wiejskich i rolniczych, której członkowie posiadają wyższe wykształcenie zawodowe i którzy przed rokiem 1989 udzielali się w wiejskich organizacjach społecznych; odpowiada to modelowi nagradzania autentycznych działaczy – to znaczy tych, którzy zaczęli u podstaw, jako „szeregowi działacze ruchu ludowego”. Jednym z najlepszych przykładów tej tendencji jest Waldemar Pawlak¹⁷ – pochodzący z ZSL, ale też

¹⁶ To znaczy dyskurs publiczny odnoszący partykularne zachowania do bardziej ogólnych i uniwersalnych form uprawnionego działania w obrębie społeczeństwa, opierających się bowiem na wartościach i normach, które ono uznaje. Zob. Boltanski, Thévenot 1991.

¹⁷ Prezes partii w latach 1991–1997 i 2005–2012, w roku 1992 oraz w latach 1993–1995 prezes Rady Ministrów, poseł na Sejm nieprzerwanie w latach 1989–2015, w latach 2007–2012 wicepremier i minister gospodarki.

i z ZMW – który w roku 1984 ukończył Politechnikę Warszawską i który, nawet pełniąc funkcję przewodniczącego PSL, nie przestał być jednocześnie szefem Związku Ochotniczych Straży Pożarnych.

Tożsamość ta ma znaczną nośność polityczną, czego dowodzi stałość wyników w wyborach uzyskiwanych przez PSL w niektórych regionach, jednak ma też liczne słabości, które przeszkodziły tej partii w realizacji celu: doprowadzenia do pożądanej syntezy historycznej przedwojennych oraz peerelowskich elementów ugrupowania. Funkcją takiej tożsamości było bowiem przeciwstawienie się dziedzictwu walczących działaczy Solidarności RI, którego nie można było tu włączyć. Plamą na tożsamości ZSL pozostawała prowokacja bydgoska z roku 1981¹⁸, a objęcie w 1990 r. przez Romana Bartoszcze funkcji prezesa PSL musiało spowodować odnowienie się antagonizmów z tamtego okresu¹⁹. Tożsamość ta skażona była również instrumentalnym traktowaniem historii ruchu chłopskiego, czego dowodem był trwający konflikt z grupą weteranów ruchu ludowego, którzy w roku 1989 założyli alternatywny PSL, zwany od miejsca powstania „wilanowskim”²⁰. W 1996 r. spotkałem się ze Stanisławem Laskowskim, posłem PSL z 1947 r. i współpracownikiem Mikołajczyka. Jedno z pierwszych zdań brzmiało: „Proszę pana, to PSL nie jest nasze!”. Nie znikły więc podejrzenia, że PSL nie chce się odciąć od praktyk wywodzących z ZSL, a polegających na uzurpowaniu sobie prawa do tożsamości historycznej. Podejrzenia te nawet ulegały wzmocnieniu, czego wyrazem był stopniowy rozwój teorii o apropriacji postkomunizmu przez dawne elity²¹.

Grupie, której celem po roku 1990 jest osiągnięcie centralnej pozycji w PSL, nie udaje się więc „nasyścić” całości ruchu ludowego tożsamością, która pozwoliłaby na jej pełną legitymizację. Tożsamość PSL (lub ruchu ludowego) jest raczej mozaiką złożoną z elementów tożsamości pochodzących z ZSL

¹⁸ Zob. rozdział T. Kozłowskiego, J. Olaszka, *Dynamika rozwoju rolniczej „Solidarności” (1980–1989)*, w niniejszej pracy.

¹⁹ W 1980 r. jeden z liderów „Solidarności Chłopskiej”, po zjednoczeniu w 1981 r., podjął działalność w NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność”. W stanie wojennym był internowany przez ponad dwa miesiące. Po zwolnieniu działał w Ogólnopolskim Komitecie Oporu Rolników. W 1989 r. z ramienia Komitetu Obywatelskiego został wybrany do Sejmu kontraktowego. W 1990 r. wstąpił do Polskiego Stronnictwa Ludowego i został jego pierwszym prezesem; w czerwcu 1991 r. utracił kierownictwo PSL, odszedł z tej partii i założył Polskie Forum Ludowo-Chrześcijańskie „Ojcowizna”.

²⁰ Partia założona 15 sierpnia 1989 r. w Wilanowie przez działaczy Polskiego Stronnictwa Ludowego z lat 1945–1949 i „Solidarności” Rolników Indywidualnych. 5 maja 1990 r. na Kongresie Jedności PSL wilanowskie połączyło się z Polskim Stronnictwem Ludowym „Odrodzenie” i sześcioma organizacjami wojewódzkimi Polskiego Stronnictwa Ludowego „Solidarność”, tworząc jednolite Polskie Stronnictwo Ludowe. Jego pierwszym prezesem został Roman Bartoszcze.

²¹ Doradcą Romana Bartoszcze jako przewodniczącego PSL była Jadwiga Staniszkis, autorka wielu prac o postkomunizmie, w których udowadnia tezę o reprodukcji dawnego systemu społecznego przez reprodukcję elit. Zob. np. Staniszkis (2001).

w jego wersji po 1956 r., z rewolucji roku 1980 czy wreszcie z dawniejszej tożsamości, która upoważnia PSL do mienienia się depozytariuszem ruchu ludowego sprzed roku 1939.

* * *

Zagadnienie sukcesu polskiego ruchu ludowego jako przedsięwzięcia mobilizacji realizującego zadania akulturacji i polityzacji prowadzi do serii bardziej precyzyjnych pytań. Rozpatrywany jako zbiór grup politycznych, połączonych licznymi więzami z życiem społecznym, ruch ludowy jawi się jako rezultat zagęszczenia i instytucjonalizacji działań politycznych w sposób oczywisty nakierowanych na reprezentację grupy chłopskiej. Znakiem tego sukcesu na rynku dóbr symbolicznych reprezentacji politycznej jest to, że więź reprezentacji jest oparta nie tylko na własnym dyskursie, ale i na dyskursie przeciwników, którzy potwierdzają w ten sposób pozycję uzyskaną przez ruch ludowy. Socjologia reprezentacji politycznej sugeruje jednak, by o tych sprawach myśleć, jednocześnie analizując instytucjonalizację reprezentowanej grupy społecznej. Zróznicowanie ruchu ludowego pozwala na dotarcie do różnych grup społecznych chłopstwa, ale tylko do końca lat czterdziestych, od kiedy rolnictwo poddane zostało wpływom modelu sowieckiego. Chłopstwo „realnego socjalizmu” – rolnicy indywidualni – jawi się jako grupa poszukująca tożsamości i bez rzecznika w takim sensie, o jakim tu była mowa. Skutkuje to dekompozycją tożsamości i pojawienia się stratyfikacji grupy chłopskiej (lub rolniczej), której ruch chłopski przeciwstawiał spójną, jednolitą tożsamość, obejmującą wszystkich chłopów.

Z francuskiego przełożył Adam T. Halamski

Aneks

oprac. Arkadiusz Ptak

Z uwagi na to, że ruch chłopski w Polsce – zwłaszcza w okresie międzywojennym – ma bardzo bogatą i skomplikowaną historię, niniejszy aneks został opracowany dla ułatwienia czytelnikowi orientacji w tej problematyce. Aneks, przedstawiający główne chłopskie/ludowe partie polityczne, składa się z kilku elementów. Pierwszy to przedstawienie liderów poszczególnych partii politycznych. Na tej podstawie można nie tylko zidentyfikować głównych przedstawicieli tych partii, ale również „prześledzić” ewolucję ich przynależności

partyjnej. Drugi analizowany aspekt to reprezentacja parlamentarna, która – w przybliżeniu – wskazuje na siłę polityczną danej partii. Niemożność precyzyjnego określenia liczebności ludowych kół parlamentarnych wynikała z ich częstych podziałów i secesji. W przypadku Polski Ludowej, z uwagi na specyfikę wyborów w ogóle odstąpiono od przywoływania poszczególnych elekcji i określania liczby posłów Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego w Sejmie PRL. Trzecia część zawiera charakterystyki poszczególnych ugrupowań. Przyjęto różne elementy opisujące partie w poszczególnych okresach historycznych. Dla okresu międzywojennego jest to: powstanie partii; stanowisko dotyczące kluczowych elementów ustroju politycznego; stosunek do reformy rolnej z 1925 r., a przede wszystkim oceny przewrotu majowego z 1926 r. oraz kolejnych lat rządów sanacji. Informację o każdej z partii starano się uzupełnić o te wydarzenia, które w istotny sposób wpłynęły na ich działalność (np. podziały w partii, koalicje rządowo-parlamentarne). Dla okresu II wojny światowej i Polski Ludowej (zwłaszcza w jej początkowym okresie do 1949 r.) wyeksponowana została kwestia stosunku partii do władz Polski na emigracji oraz tworzącego się nowego ustroju. Po 1949 r. miejsce i rola ZSL-u zostały określone za pomocą przedstawienia specyfiki systemu politycznego PRL. Natomiast charakteryzując partie ludowe w III RP, skoncentrowano się na wskazaniu genezy partii oraz politycznej reprezentacji w Sejmie, a także udziału w koalicjach rządowych.

Istniejące w stuletniej historii Polski różne systemy polityczne ograniczają możliwość przyjęcia jednolitych kryteriów określających siłę i znaczenie partii chłopskich. W systemach demokratycznych takim kryterium jest np. reprezentacja parlamentarna partii oraz udział w tworzeniu rządów. W przypadku Polski niewiele było wolnych i w pełni konkurencyjnych elekcji. W II RP można jedynie wskazać na wybory w 1922 r. Wątpliwości budzi nawet elekcja z 1919 r., przeprowadzona w sytuacji braku stabilności granic i uzupełniająca sejmową reprezentację drogą kooptacji. Wybory w 1928 r., a zwłaszcza w latach 1930, 1935 oraz 1938 odbywały się w krzepnącym autorytaryzmie, którego elementem było uwięzienie opozycyjnych działaczy. W dwóch następnych okresach historii Polski – podczas II wojny światowej oraz w Polsce Ludowej – wybory albo nie były przeprowadzane, albo miały charakter niekonkurencyjny i faszadowy. Dopiero od wyborów w 1991 r. można stosować kryterium reprezentacji parlamentarnej i udziału w tworzeniu gabinetu dla określenia siły i znaczenia partii ludowych w systemie politycznym Polski.

Tab. 1.
Partie chłopskie w okresie 1918–2018

II RP			
Nazwa partii	Liderzy partii	Reprezentacja parlamentarna	Charakterystyka partii
Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast”	Wincenty Witos – premier (1920–1921; 1923; 1926) Władysław Kłernik Jan Dębski Jakub Bojko Maciej Rataj – marszałek sejmu (1922–1927)	1919 – 89 posłów 1922 – 70 posłów (wraz ze Związkiem Rad Ludowych) 1928 – 21 posłów (w ramach Polskiego Bloku Katolickiego wspólnie z chadecją) 1930 – 15 mandatów	Partia powstała w Galicji (1913 r.) na skutek rozłamu w PSL. Największe wpływy polityczne po odzyskaniu niepodległości miała w byłym zaborze austriackim, a następnie w Wielkopolsce i na Pomorzu. Partia centrowo-prawicowa. Współpracowała z endecją i chadecją (m.in. Pakt Lenczowski z 1923 r. oraz wspólne rządy tzw. Chjeno-Piasta w 1923 i 1926 r.). Nawiązanie współpracy z endecją oraz chadecją doprowadziło jednak do odejścia z partii części posłów, którzy stworzyli PSL „Jedność Ludowa”. Zwolennicy demokracji parlamentarnej. Uznawali rolę Kościoła katolickiego w polskim społeczeństwie oraz w życiu publicznym. Zwolennicy reformy rolnej, ale podkreślali nienaruszalność własności prywatnej. W 1925 r. poparli reformę rolną. Przeciwnicy przewrotu majowego (1926 r.) oraz rządów sanacji (W. Witos był premierem ostatniego rządu przed zamachem majowym). W grupie działaczy partii byli jednak osoby popierające J. Piłsudskiego. PSL „Piast” współtworzył antysanacyjną opozycję skupioną w Centrolewie (1929 r.). Jego członkowie byli wśród aresztowanych w 1930 r. przez sanację w Brześciu (W. Witos, W. Kłernik).
Polskie Stronnictwo Ludowe „Wyzwolenie”	Błażej Stolarski Stanisław Thugutt Józef Putek Juliusz Poniatowski Eustachy Rudziński Maciej Rataj (do 1920) Jan Dąbski	1919 – 24 posłów 1922 – 48 posłów 1928 – 40 posłów 1930 – 15 posłów	Stronnictwo lewicowe. Powstałe i aktywne w Królestwie Polskim (1915 r.). Zwolennicy ustroju parlamentarnego i szerokiej praw obywatelskich, przymusowej parcelacji ziemi oraz upaństwowienia lasów. W 1925 r. brak jednoznacznego stanowiska w sprawie reformy rolnej (swoboda w głosowaniu – większość posłów była przeciwna). W latach 1923–1926 tworzyło Związek Polskich Stronnictw

Tab. 1.
cd.

Nazwa partii	Liderzy partii	Reprezentacja parlamentarna	Charakterystyka partii
	Jan Smoła Michał Róg		Ludowych z PSL „Jedność Ludowa” (które wyodrębniło się z PSL „Piast”). W 1926 r. część posłów opuściło PSL „Wyzwolenie”, tworząc Stronnictwo Chłopskie. Partia poparła przewrót majowy i J. Piłsudskiego. W kolejnych latach w opozycji do rządów sanacji, współtworzyła Centrolew. Członkowie partii zostali aresztowani w 1930 r. (m.in. J. Putek).
Polskie Stronnictwo Ludowe „Lewica”	Jan Stapiński	1919 – 12 posłów 1922 – 3 posłów	Partia lewicowa powstała w Galicji w 1913 r. (J. Stapiński był w partii wspólnie z W. Witosem oraz J. Bojką). Programem zbliżona była do PSL „Wyzwolenie”. W początku lat dwudziestych część działaczy zasiłała PSL „Piast” oraz PSL „Wyzwolenie”.
Związek Chłopski	Andrzej Pluta Jan Stapiński Jan Bryl	1924 – 10 posłów (w trakcie kadencji)	Stronnictwo lewicowe. Powstało w 1924 r. w wyniku połączenia Polskiego Związku Ludowego (byli postawie PSL „Piast”) oraz PSL „Lewica”. Częściowo poparł reformę rolną w 1925 r. Zwolennicy J. Piłsudskiego i przewrotu majowego. W 1926 r. ZCh przyłączył się do Stronnictwa Chłopskiego.
Stronnictwo Chłopskie	Jan Dąbski Jan Stapiński Andrzej Waleron Andrzej Pluta Stefan Tatarczak Stanisław Wrona	1928 – 26 posłów 1930 – 48 posłów	Powstało na początku 1926 r. w wyniku rozłamu w PSL „Wyzwolenie” i Jedności Ludowej. Połączyło się ze Związkiem Chłopskim. Było za republikańskim ustrojem, szerokim samorządem oraz rozdzieleniem państwa od Kościoła. Zwolennicy reformy rolnej i upaństwowienia lasów bez odszkodowań. Poparł przewrót majowy i J. Piłsudskiego. Aż do 1928 r. popierał rządy sanacji.
Stronnictwo Ludowe	Maciej Rataj Wincenty Witos Stanisław Mikołajczyk Maksymilian Malinowski	1935 – wybory zbojkotowane przez SL 1938 – wybory zbojkotowane przez SL	Powstało w 1931 r. wyniki połączenia PSL „Piast”, PSL „Wyzwolenie” oraz Stronnictwa Chłopskiego (w kadencji 1928–1930 tworzyli już wspólny klub poselski, który liczył od 38 do 48 posłów). Zwolennicy demokracji parlamentarnej, zwłaszcza jej uzdrowienia i zwiększenia

Tab. 1.
 cd.

Nazwa partii	Liderzy partii	Reprezentacja parlamentarna	Charakterystyka partii
	Stanisław Wrona Stanisław Mierzwa		roli samego parlamentu. Zwolennicy reformy rolnej. W opozycji do sanacji. Wybory do Sejmu w 1935 i 1938 r. zbojkotowali. Na tym tle część działaczy opuściła partię, zasilając sanację (głównie wywodzący się z PSL „Wyzwolenie” oraz Stronnictwa Chłopskiego). SL było organizatorem Wielkiego Strajku Chłopskiego w 1937 r. W. Witos, podobnie jak inni przedstawiciele ówczesnej opozycji, był więziony, a latach 1933–1939 na emigracji. Organem prasowym był <i>Zielony Sztandar</i> .
II wojna światowa			
Stronnictwo Ludowe (na terenach okupowanych pod kryptonimem ROCH)	Wincenty Witos Maciej Rataj Stanisław Mikołajczyk – wicepremier, a następnie premier Rządu RP na uchodźstwie (1943–1944). Stanisław Kot Stefan Korboński		Kontynuowało działalność przedwojennego SL. Antykomunistyczny. Członkowie SL pełnili funkcje w Radzie Narodowej RP na uchodźstwie, w polskim rządzie na emigracji (m.in. Stanisław Mikołajczyk, Stanisław Kot, Aleksander Ładoś, Władysław Banaczyk). Po ustąpieniu Mikołajczyka z funkcji premiera, w kolejnym rządzie (T. Arciszewskiego) przedstawiciele Stronnictwa Ludowego nie zasiędlili. Ludowcy byli również Delegatami Rządu na Kraj (Jan Piekatkiewicz, Stefan Korboński). SL posiadał własne siły zbrojne (Bataliony Chłopskie).
Stronnictwo Ludowe – tzw. „lubelskie”	Władysław Kowalski Stanisław Bańczyk		Nazwa partii nawiązująca do przedwojennego ugrupowania ludowego nie była przypadkowa. Powstanie tego Stronnictwa zostało zainspirowane przez Polską Partię Robotniczą w celu rozbitcia antykomunistycznego i współpracującego polskie władze na emigracji ruchu ludowego (SL). Partia uznawała Krajową Radę Narodową i popierała budowę nowego ustroju Polski. Tworzona na obszarach zajmowanych przez Armię Czerwoną. Początkowo nie posiadała poparcia społecznego.

Tab. 1.
cd.

PRL			
Polskie Stronnictwo Ludowe	Wincenty Witos Stanisław Mikołajczyk Czesław Wyczech Józef Niečko Władysław Kłernik	1947 – 27 postów	Partia powołana przez Mikołajczyka w 1945 r. <i>De facto</i> PSL był kontynuatorem działalności Stronnictwa Ludowego („Roch”). Największą opozycyjną partią w kraju rządzonym przez Polską Partię Robotniczą (choć Mikołajczyk formalnie był w Tymczasowym Rządzie Jedności Narodowej, a inni działacze zasiadali w Krajowej Radzie Narodowej). Partia i jej członkowie poddawani byli represjom i szykanom. W sfałszowanych wyborach w 1947 r. brało udział samodzielnie. W 1947 r. Mikołajczyk, obawiając się aresztowania, opuścił Polskę. Równoległe partia była przejmowana przez oponentów Mikołajczyka, którzy optowali za współpracą z PPR.
Stronnictwo Ludowe	Władysław Kowalski – marszałek Sejmu Ustawodawczego (1947) Antonii Korzycki – drugi wicepremier w rządzie (1947) Wincenty Baranowski	1947 – 109 postów	Partia zlikwidowana przez komunistów w 1949 r. (formalnie zjednoczona ze Stronnictwem Ludowym, w wyniku czego powstało Zjednoczone Stronnictwo Ludowe).
Zjednoczone Stronnictwo Ludowe	Władysław Kowalski Stefan Ignar Czesław Wyczech Stanisław Gucwa Roman Malinowski	Reprezentacja przedstawicieli ZSL w Sejmie PRL (oraz administracji rządowej/ państwowej wszystkich szczebli) wynikała z ustaleń w ramach systemu politycznego, w którym dominującą rolę miała	Wspierane i inspirowane przez Polską Partię Robotniczą. Bezpośrednio po powstaniu PSL z coraz mniejszą liczbą członków. Sytuacja zmieniła się po zastosowaniu represji wobec PSL. Część członków PSL zaczęło zasilać prokomunistyczne SL. W wyborach w 1947 r. SL brało udział w ramach tzw. Bloku Wyborczego Stronnictw Demokratycznych (wspólnie z PPR, PPS i Stronnictwem Demokratycznym).

Tab. 1.
 cd.

Nazwa partii	Liderzy partii	Reprezentacja parlamentarna	Charakterystyka partii
Sejm kontraktowy (4.06.1989 r.)			
Zjednoczone Stronnictwo Ludowe	Roman Malinowski Mikołaj Kozakiewicz – marszałek sejmu (1989–1991) Józef Zych Waldemar Pawlak	1989 – 76 mandatów w ramach uzgodnień Komisji Porozumiewawczej Partii i Stronnictw Politycznych. Wybory w znacznej części bezywalizacyjne, w których z góry ustalony był podział mandatów. Wśród 35% postów wybranych w drodze konkurencyjnych wyborów nie było przedstawicieli ZSL-u.	Partia, wspólnie z Stronnictwem Demokratycznym, zawiązała koalicję z Komitetem Obywatelskim „Solidarność”, tworząc pierwszy niekomunistyczny rząd na czele z Tadeuszem Mazowieckim.
III RP			
Polskie Stronnictwo Ludowe - Porozumienie Ludowe	Gabriel Janowski Józef Ślisz Henryk Bąk	1991 – 28 mandatów	Partia posiadała rodowód solidarnościowy. Osoby tworzące to ugrupowanie w 1989 roku uzyskiwały mandat posła/ senatora list KO „Solidarność”. W wyborach w 1991 roku stworzony został komitet wyborczy „Porozumienie Ludowe” składający się z NSZZ RI „Solidarność”, PSL „Solidarność” i PSL „Mikołajczykowski”. Posłowie PL zasiadali w rządzie Jana Olszewskiego oraz Hanny Suchockiej. Po likwidacji partii członkowie ugrupowania zasilali kolejne ugrupowania postsolidarnościowe (AWS, SKL, PiS, PO).

Tab. 1.
cd.

Nazwa partii	Liderzy partii	Reprezentacja parlamentarna	Charakterystyka partii
Polskie Stronnictwo Ludowe	Waldemar Pawlak – premier rządu (1992, 1993–1995) Józef Zych – marszałek Sejmu RP (1995–1997) Adam Struzik – marszałek senatu (1993–1997) Jarosław Kalinowski Janusz Piechociński Władysław Kosiniak-Kamysz	1991 – 48 posłów (jako PSL-Sojusz Programowy) 1993 – 127 posłów 1997 – 26 posłów 2001 – 42 posłów 2005 – 25 posłów 2007 – 31 posłów 2011 – 28 posłów 2015 – 16 posłów	Powstało z przekształcenia się ZSL, które przebiegało etapami. W sierpniu 1989 r. powstaje na spotkaniu w Wilanowie. Przedstawiciele różnych nurtów ludowych reaktują PSL w oparciu o zasady z 1946 r.; są wśród nich przedstawiciele Stronnictwa na emigracji (H. Chorażyński). Do nich dołączają inne opozycyjne wobec ZSL grupy. To przyspiesza zmiany w ZSL; jesienią zmienia nazwę na PSL „Odrodzenie”. Jego prezesem zostaje Dominik Ludwiczak. W maju 1990 r. te dwie struktury łączą się, a prezesem zostaje Roman Bartoszcze. Kieruje PSL do czerwca 1991 r. Partia przejęła majątek po ZSL (oraz struktury i sieć kontaktów byłej partii i organizacji współpracujących), stąd z dużą łatwością udało się PSL budować struktury partyjne w terenie. Aktywna i o dużych wpływach w samorządach na wszystkich szczeblach samorządu (gmina, powiat, województwo) oraz w jednostkach podległym tym samorządom. Wielokrotnie współtworzyła rząd najpierw z Sojuszem Lewicy Demokratycznej (1993–1997; 2001–2005), a następnie z Platformą Obywatelską (2007–2015).
Samoobrona RP	Andrzej Lepper	2001 – 53 posłów 2005 – 56 posłów	Partia protestu. Krytykowała przyjęty model transformacji systemowej oraz przyjęte warunki akcesji do Unii Europejskiej. W szczególności i symboliczny sposób krytykowała L. Balcerowicza oraz partię i elity polityczne rządzące po 1989 r. W latach 2005–2007 współtworzyła rząd z Prawem i Sprawiedliwością oraz Ligą Polskich Rodzin. Po kryzysie rządowym i parlamentarnym oraz przedterminowych wyborach w 2007 r. partia nie posiada reprezentacji w Sejmie.

Źródło: oprac. własne.

Bibliografia

- Boltanski L. (1982). *Les cadres. La formation d'un groupe social*. Paris: Editions de Minuit.
- Boltanski L., Thévenot L. (1991). *De la justification. Les économies de la grandeur*. Paris: Gallimard.
- Cohen Y. (2013). *Le siècle des chefs. Une histoire transnationale du commandement et de l'autorité (1890-1940)*. Paris: Editions Amsterdam.
- Durlej S., Turkowski R. (1996). *Dzieje ruchu ludowego na Kielecczyźnie 1944-1996*. Kielce: LTNK.
- Duverger M. (1951). *Les partis politiques*. Paris: Armand Colin.
- Hobsbawm E., Ranger T. (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kisielewski T. (1994). *Zapiski historyczno-polityczne z lat 1981-1991*. Częstochowa: WSP.
- Kriegel A. (1968). *Les communistes français*. Paris: Seuil.
- Lato S. (1971). Ruch ludowy na ziemiach polskich od jego zarania do zjednoczenia w 1931 r. W: J. Fajkowski (red.), *Krótki zarys historii ruchu ludowego*. Warszawa: LSW.
- Michels R. (1971). *Les partis politiques. Essai sur les tendances oligarchiques des démocraties*. Paris: Flammarion.
- Mischi J. (2010). *Servir la classe ouvrière. Sociabilités militantes au PCF*. Rennes: PUR.
- Piątkowski W. (1983). *Mysł agrarystyczna Stanisława Miłkowskiego*. Warszawa: LSW.
- Pudal B. (1989). *Prendre Parti. Pour une sociologie historique du PCF*. Paris: Presses de la Fondation nationale des Sciences politiques.
- Rokkan S. (1970). *Citizens, Elections, Parties*. New York: David MacKay Company.
- Staniszki J. (2001). *Postkomunizm. Próba opisu*. Gdańsk: słowo/obraz terytoria.
- Tilly C., Tarrow S. (2006). *Contentious Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Thorez M. (1937). *Fils du peuple*. Paris: Editions internationales.
- Witos W. (1967). *Moja tułaczka*, oprac. Józef Ryszard Szaflik. Warszawa: LSW.
- Wojtas A. (1983). *Problematyka agrarna w polskiej myśli politycznej 1918-1948*. Warszawa: LSW.
- Wrona J. (1997). *System partyjny w Polsce, 1944-1950: miejsce - funkcje - relacje partii politycznych w warunkach budowy i utrwalenia systemu totalitarnego*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Zalewski F. (2006). *Paysannerie et politique en Pologne. Trajectoire du Parti polonais du communisme à l'après communisme 1945-2005*. Paris: Michel Houdiard.